

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ПОЛІСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет лісового господарства та екології
Кафедра лісівництва, лісових культур та таксації лісу

Кваліфікаційна робота
на правах рукопису

КОВАЛЕНКО АНАТОЛІЙ АНДРІЙОВИЧ

УДК 639.111.14 (477.42)

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

ЕКОЛОГО-БІОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ТА ЧИСЕЛЬНІСТЬ
МИСЛИВСЬКОЇ ФАУНИ В УГІДДЯХ ТОВ МРК «СЛУЧ»
ЖИТОМИРСЬКОЇ ОБЛАСТІ

205 Лісове господарство

Подається на здобуття освітнього ступеня магістр

кваліфікаційна робота містить результати власних наукових досліджень.
Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на
відповідне джерело

_____ А.А. Коваленко

Керівник роботи
Кратюк Олександр Леонідович
доктор біологічних наук, професор.

Висновок кафедри лісівництва, лісових культур та таксації лісу за результатами попереднього захисту

**Протокол засідання кафедри лісівництва, лісових культур та таксації лісу
№ ___ від «___» 2022 р.**

Завідувач кафедри лісівництва, лісових культур та таксації лісу

к.с.-г.н., доцент

Сірук Юрій Вікторович

«___»

2022 р.

Результати захисту кваліфікаційної роботи

Здобувач вищої освіти Коваленко Анатолій Андрійович захистив кваліфікаційну роботу з оцінкою:

сума балів за 100-бальною шкалою

за шкалою ECTS

за національною шкалою

Секретар ЕК

Козачинська Наталя Леонідівна

АНОТАЦІЯ

Коваленко А.А. Еколого-біологічні особливості та чисельність мисливської фауни в угіддях ТОВ МРК «Случ» Житомирської області – Кваліфікаційна робота на правах рукопису.

Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня магістра за спеціальністю 205 – лісове господарство. – Поліський національний університет, Житомир, 2022.

У магістерській роботі проведено аналіз досвіду ведення мисливського господарства в умовах ТОВ МРК «Случ». Встановлено видовий склад мисливської теріофауни та виділено їх систематичні статуси. Виявлено особливості просторово-часової організації основних видів мисливської фауни на території ТОВ МРК «Случ». Проведено аналіз зміни чисельності мисливських звірів на території господарства. На основі вивчення еколого-біологічних особливостей окремих видів мисливської фауни удосконалено перелік біотехнічних заходів з підвищення продуктивності мисливських угідь. Розроблено заходи з поліпшення умов функціонування мисливської фауни у межах господарства.

Ключові слова: мисливські тварини, мисливські угіддя, чисельність, біотехнічні заходи, ТОВ МРК «Случ».

ANNOTATION

Kovalenko A.A. Ecological and biological features and population dynamics of hunting fauna in the lands of LLC HFC «Sluch» in Zhytomyr region – Qualifying work on the rights of the manuscript.

Qualification work for the master's degree in specialty 205 – Forestry. – Polissia National University, Zhytomyr, 2022.

In the master thesis the analysis of the experience of hunting on the hunting animals in conditions of LLC HFC «Sluch» was conducted. The species composition of hunting theriofauna was established and their systematic statuses were highlighted. Features of the spatio-temporal organization of the main types of hunting fauna on the territory of LLC HFC «Sluch» were revealed. An analysis of changes in the number of hunting animals on the territory of the farm was carried out. Based on the study of the ecological and biological characteristics of certain types of hunting fauna, the list of biotechnical measures to increase the productivity of hunting grounds has been improved. Measures have been developed to improve the functioning of the hunting fauna within the farm.

Key words: hunting animals, hunting grounds, number, biotechnical measures, LLC HFC «Sluch».

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ І ВЕДЕННЯ МИСЛИВСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА	8
РОЗДІЛ 2. СТИСЛА ХАРАКТЕРИСТИКА ТЕРИТОРІЇ ТА ПРИРОДНИХ УМОВ	16
2.1. Характеристика території ТОВ МРК «Случ»	16
2.2. Організація території мисливського господарства	20
РОЗДІЛ 3. ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПОПУЛЯЦІЇ МИСЛИВСЬКОЇ ФАУНИ	23
3.1. Типологічна структура та якість мисливських угідь	23
3.2. Оцінка чисельності та біотопічного розподілу мисливських тварин в угіддях ТОВ МРК «Случ»	26
3.2.1. Лось європейський та олень лісовий	27
3.2.2. Кабан дикий та козуля європейська	29
3.2.3. Заєць сірий	30
3.2.4. Бобер річковий та ондатра	33
3.3. Особливості популяції хижих тварин	35
ВИСНОВКИ І ПРОПОЗИЦІЇ	38
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	39
ДОДАТКИ	44

ВСТУП

Актуальність теми. Поголів'я мисливських видів тварин є невід'ємною складовою лісових біогеоценозів. Ратичні тварини у мисливських угіддях є потужною рушійною силою біогеоценотичних процесів, подекуди радикально впливаючи на механічний склад ґрунту, рослинні угруповання та загалом на лісових видів звірів, птахів і мікроорганізмів. Для цілісного розуміння цих процесів необхідне комплексне вивчення усіх взаємодій та їх оцінка з точки зору лісового та мисливського господарства. Адже незначна недооцінка чи переоцінка, зокрема, чисельності лося чи кабана дикого, може призвести до втрати лісових біогеоценозів екологічної стійкості, що загалом має тенденцію до деградації лісових насаджень. Ми повинні чітко розуміти, що збільшення чисельності виду вище оптимальних показників неодмінно тягне за собою питання підгодівлі та раціонального використання ресурсів лісових насаджень. Власникам мисливських угідь слід чітко розуміти, що ведення мисливського господарства це не лише процес полювання, а кропітка робота з інвентаризації, типології (класифікації), картографування і бонітування ресурсів мисливських тварин. Без детального розуміння функціонування популяцій мисливських тварин не можливе раціональне ведення мисливського господарства у будь-якому вигляді.

Мета і завдання дослідження. Метою кваліфікаційної роботи було вивчення еколого-біологічних особливостей основних видів мисливської фауни (ратичних та хутрових) та аналіз динаміки їх чисельності на території ТОВ «Мисливсько-рибальський клуб «Случ».

Для досягнення поставленої мети передбачалось виконання таких завдань:

1. Встановити видовий склад мисливської теріофауни та виділити їх систематичні статуси.
2. Виявити особливості просторово-часової організації основних видів мисливської фауни на території ТОВ «Мисливсько-рибальський клуб «Случ».

3. Провести глибокий аналіз зміни чисельності мисливських звірів на території господарства.

4. На основі вивчення еколого-біологічних особливостей окремих видів мисливської фауни удосконалити перелік біотехнічних заходів з підвищення продуктивності мисливських угідь.

5. Розробити заходи з поліпшення умов функціонування мисливської фауни у межах господарства.

Об'єктом досліджень є процеси функціонування мисливської фауни на території ТОВ «МРК «Случ».

Предметом досліджень є особливості динаміки та біото пісного поширення мисливських тварин в угіддях ТОВ «МРК «Случ».

Методи дослідження: мисливсько-господарські (для виявлення мисливських ресурсів та визначення якості мисливських угідь), зоологічні (для обліку чисельності мисливських видів ссавців на території господарства), екологічні (для виявлення взаємозв'язків мисливської фауни у лісових біогеоценозах), математико-статистичні (для обробки отриманих результатів) методи.

Публікації.

Коваленко А.А. Мисливська фауна ТОВ Мисливсько-рибальський клуб «СЛУЧ». *Проблеми ведення та експлуатації лісових і мисливських ресурсів:* матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції присвяченої пам'яті професора А.І. Гузія. (м. Житомир, 12 жовтня 2022 р.). Житомир, 2022. С. 34-35.

Коваленко А.А., Кучер І.О., Солодчук О.В. Чисельність видів мисливської фауни Житомирської області занесених до Червоної книги України. *Стан і майбутнє лісового господарства, деревообробки та землевпорядкування:* матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф. здобувачів вищої освіти та молодих вчених (м. Харків. 15-16 листопада 2022 р.). Харків, 2022. С. 18.

Кучер І.О., Солодчук О.В., Коваленко А.А. Рубки головного користування та їх значення для мисливської фауни. *Ліс, наука, молодь: матеріали X Всеукраїнської науково-практичної конференції* (м. Житомир, 24 листопада 2022 р.). Житомир, 2022. С. 84.

Практичне значення. Висновки та рекомендації можуть бути використані для більш глибокого розуміння процесів функціонування популяцій мисливських видів тварин в умовах ТОВ «МРК «СЛУЧ».

Структура та обсяг роботи. Кваліфікаційна робота викладена на 43 сторінках друкованого тексту і складається з вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків.

РОЗДІЛ 1.

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ І ВЕДЕННЯ МИСЛИВСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА

В основі всякого раціонального природокористування лежить облік сировинних ресурсів, які здатні до відновлення та підрахунок допустимих норм використання. Такі положення поширюються і на особливості ведення мисливського господарства. Сировинною базою мисливського господарства є мисливські угіддя та звірі і птахи, які на них проживають. Інтенсивність їх використання визначається економічною доцільністю. У разі зниження чисельності дичини нижче встановленого рівня, інтенсивність полювання неодмінно скорочується. Для спортивного полювання економічна доцільність використання мисливських ресурсів поступово втрачає своє значення. За таких умов головним регулятором інтенсивності використання мисливської фауни стають законодавчі та нормативно-правові акти. Наразі їм належить головна роль [39].

Основною умовою ведення рентабельного мисливського господарства є мисливське впорядкування – облік площ мисливських угідь та виділення їх типів; оцінка їх якісних характеристик, які визначаються їх продуктивністю чи ємністю; облік чисельності мисливських тварин, який здійснюється різними методами в залежності від екології окремих видів, характеру угідь, матеріально-технічними можливостями господарства, кваліфікацією егерської служби загалом та мисливствознавців зокрема [3, 29]. В залежності від чисельності тих чи інших видів дичини та відповідності цього показника ємності мисливських угідь розраховуються норми відстрілу на певний період. Крім того дані про зміни чисельності мисливських тварин використовуються для визначення обсягів та видів біотехнічних заходів. Зокрема, за низької чисельності ратичних основна увага приділяється їх охороні, при високій – зимовій підгодівлі. Також важливим показником мисливсько-господарської діяльності підприємства є показники навантаження на мисливські угіддя, які

відображаються кількістю мисливців та тривалістю полювання. Обов'язковим є також облік здобутої дичини. В сучасних умовах він здійснюється недостатньо чітко і йому необхідно приділяти значно більше уваги у мисливських господарствах. Також досить важливою складовою ведення мисливського господарства є способи полювання, які практикуються на території господарства. Зазвичай необхідно віддавати перевагу таким способам і методам, які б не розлякували лісових звірів і птахів, що веде до значного впливу антропогенного чинника через чинники турбування. Для цього слід використовувати методи полювання, які б в своїй основі ґрунтувалися на скраданні та полюванні із засідки.

Важливою складовою організації мисливського господарства є знання типології мисливських угідь. Під типом лісових мисливських угідь розуміють ділянки території з однорідною рослинністю (типом рослинності), а також подібними умовами існування мисливської орнітофауни і теріофауни, однорідним складом і чисельністю лісових звірів і птахів, які потребують за однакових економічних умов однакових мисливсько-господарських заходів [3].

Виділення окремих типів мисливських угідь не становить особливих труднощів у біогеоценозах з однорідними рослинними угрупованнями та займають доволі великі площі. Проте, більшість території України, у результаті природного різноманіття ландшафтів і рослинних угруповань, який ускладнюється антропогенним впливом, зокрема інтенсивним веденням лісового господарства, складаються найрізноманітніші екологічні умови. За таких умов виділення типів лісових мисливських угідь, встановлення їх меж та визначення цінності для мисливських тварин досить складно. До того ж значення окремих типів мисливських угідь буде змінюватися в залежності від конфігурації ділянок які вони займають чи ділянок та їх біологічного оточення. Згадані обставини обумовлюють інший підхід до типології, згідно якого умови існування мисливської дичини оцінюється не для типу угідь, а для ландшафтної одиниці. Така територія володіє відносно стійкими поєднаннями різних типів мисливських угідь.

Цікавою видається класифікація мисливських угідь, яку запропонував ще у на початку 70-х років ХХ століття К.А. Татаринів [39]. Враховуючи вплив антропогенного чинника він запропонував класифікувати мисливські угіддя України виходячи з екологічного принципу. За його баченням усі мисливські угіддя слід розділити на напіввідкриті (луки, поля, водойми) та закриті (ліси різних вікових категорій, повноти, складу, експозиції). До перших він відніс:

1. Сільськогосподарські поля (розорені) з ділянками деревно-чагарникової рослинності, які межують з лісовими масивами. Це гарні угіддя для тетерука, перепілки, куріпки сірої, фазана мисливського, горлиць, крота європейського, лисиці, зайця сірого, козулі європейської.

2. Земельні ділянки (розорені), які межують з природними і штучними дрібними водоймами, заболоченими луками, зарослими чагарниками заплавами річок. Це добре себе почувають баранець звичайний, деркач, ондатра, горностай, собака єнотоподібний.

3. Середнього розміру та великі водойми, які заросли водно-болотною рослинністю, що межують з луками та ділянками лісу. Тут достатньо комфортні умови для проживання різних видів родини качині, лиски, курочки водяної, більшості куликів, бобра річкового, нутрії (під час напіввільного утримання), ондатри, норки європейської, видри річкової.

До другої групи (закриті біотопи) відноситься:

4. Змішанні рівнинні ліси перших класів віку з полянами, сінокосами, які межують з сільськогосподарськими землями, які обробляються. Це оптимальні умови для проживання слукви, різних видів дроздів, горностая, тхора чорного, лося, зубра (за умови реакліматизації).

5. Змішані рівнинні високоповнотні стиглі ліси є кращими угіддями для голуба-синяка, припутня, білки звичайної, куниці лісової, борсука, кабана дикого, оленя плямистого (за умови акліматизації при можливості випуску у природне середовище).

6. Гірські змішані і хвойні ліси перших класів віку, які межують з невеликими за площею ділянками розорюваних земель. Такі угіддя притаманні

для орябка, місцями для тетерука, зайця сірого, лисиці, козулі європейської, оленя шляхетного.

7. Гірські високостовбурні листяні та хвойні ліси, які межують з високогірними ділянками. Улюблені угіддя для глушця, білки звичайної, куниці лісової і кам'яної, рисі, кабана дикого, а у Карпатах – ведмедя бурого.

Деякі з перерахованих звірів і птахів (орябок, тетерук, слуква, лисиця, заєць сірий) можуть зустрічатися у декількох типах мисливських угідь, проте максимальна їх чисельність спостерігається саме у на тих територіях, які вказані автором [39].

Типологія (бонітування) мисливських угідь залежить від місцевих умов, основне значення при цьому відіграє різноманітність біогеоценозів, напрямок ведення мисливського господарства та його інтенсивність.

Маячи загальні уявлення про структуру та склад мисливських угідь необхідно провести інвентаризацію та якісну оцінку наявних територій на придатність для проживання мисливської фауни та ведення мисливського господарства. Інвентаризація мисливських угідь це виявлення ділянок та облік територіального поширення основних типів угідь. Для цього використовують планово-картографічні матеріали, плани землекористування власників земельних ділянок, плани лісових насаджень, аерофотознімки тощо. Обов'язково після вивчення картографічного матеріалу проводиться обстеження мисливських угідь в натурі.

У природних умовах мисливські птахи і звірі ніколи не заселяють упродовж усього року один і той же тип угідь. Переважній більшості видів необхідна комбінація різноманітних угідь з, подекуди, досить різними характеристиками. Так заєць сірий живиться на полях озимих культур, проте на льожку намагається переходити до лісових масивів та в інші місця з добрими захисними властивостями [8, 16]. Тетеруки виводять пташенят на зрубках, зарослих чагарниками луках, серед високо травної рослинності, проте зимою тримаються серед березових насаджень, а токують на відкритих територіях – полях, болотах, сільгоспугіддях [18, 37]. Зміна місць поширення характерна для

більшості видів і залежить від сезонних змін характеру угідь, зміною кормової бази, зміною вимог до захисних властивостей місць існування. Наявність угідь, найбільш оптимальних для тих чи інших мисливських тварин – головна умова, яка обумовлює успішне ведення збалансованого мисливського господарства [24].

Оцінка мисливських угідь, чи їх бонітування, здійснюється після ознайомлення з ними в натурі. За умови спрощеного підходу угіддя ділять на три класи: добрі – найбільш щільно заселені птахами чи звірами біотопи, які відзначаються багатством кормової бази та високими захисними властивостями; середні – чисельність тварин у таких угіддях приблизно у два-три рази менша ніж у попередньому типі; погані – це група місць поширення, де тварини зустрічаються у п'ять-сім разів рідше, ніж у добрих. Якщо ми говоримо про п'ятибальну систему оцінки мисливських угідь то різницю між класами приймають у вигляді двократної різниці чисельності мисливських тварин. За цією схемою виділяю найкращі угіддя та непридатні для проживання виду угіддя.

Для найбільш точного визначення якості мисливських угідь, їх оцінку слід проводити кожного сезону окремо з наступним визначенням середнього показника. Більш реалістичним є визначення якості угідь для двох періодів – літнього і зимового. загальний високий бал показника може отриматися в тому випадку, якщо оцінки для зими і літа також виявляться високими. Для оцінки мисливських угідь не обов'язково використовувати лише показники щільності населення мисливських тварин. Для визначення кормової ємності (кормності) угідь необхідно враховувати кількість зокрема погрімів для бобра, поїдів для оленеподібних, пориїв для кабана дикого, для хижаків – чисельність основних видів здобичі. У деяких випадках надійний порівняльний матеріал дає підрахунок екскрементів, лежанок, гальковиськ, порхалищ, купалень та інших слідів життєдіяльності. під час обліків слідів життєдіяльності тварин необхідно, щоб ймовірність їх виявлення у всіх випадках була приблизно на одному рівні [20]. Головною перевагою цього способу оцінки угідь полягає у об'єктивності

отриманих результатів, тому що відповідь на запитання які угіддя найкращі дають самі тварини. Якщо чисельність виду у мисливському господарстві дуже низька, то для оцінки угідь необхідно використовувати територію сусідніх господарств, де чисельність цього виду оптимальна. За таких умов досить висока ймовірність похибки при оцінці якості мисливських угідь.

Під час інвентаризації та оцінки мисливських угідь необхідно визначити мінімальні розміри мисливсько-таксаційного виділу. Припустимо, що нам необхідно дати оцінку ділянки перестійного соснового насадження площею 100 га, серед якого є 20 га ялинника. Для різних видів дичини ця площа ялинового насадження по різному змінює умови існування. Зимом для глушця вона суттєвого значення не буде мати і в типово «глухариних» угіддях подібні ділянки не такуються. Проте вже для білки звичайної чи орябка ялинник є місцем скупчення більшої частини мікропопуляції тварин і виділяти його просто необхідно. Так само, абсолютно різне значення мають для трав'яних та хижих тварин розміщені серед лісових масивів відкриті ділянки [24]. В цілому такі ділянки вкрапель інших угідь у велику площу інших слід враховувати, якщо вони можуть у 1,5-2,0 рази можуть змінити чисельність тварин в основному типі мисливських угідь. За умови інтенсивного ведення мисливського господарства, як окремі виділи їх необхідно розглядати тоді, коли до них тяжіє декілька екземплярів одного з основних видів мисливських тварин чи тварин на яких ведеться мисливське господарство. На території України окремими виділами є розміщені серед лісових масивів сільськогосподарські угіддя площею 1,0-2,0 га, оскільки навколо них може концентруватися до десятка особин зайця сірого. Також слід обов'язково враховувати природні солонці та водопої не залежно від їх площі та розміщення.

Щоб не допустити виснаження запасів кормів, необхідно проводити моніторинг стану їх запасів та чисельністю відповідних видів дичини.

Знання про чисельність видів та їх розподіл у мисливських угіддях важливі не лише для визначення якості мисливських угідь. Без достовірних

даних про кількість тих чи інших видів мисливських тварин неможливо ведення планового мисливського господарства, тому що неодмінно буде відбуватися або недовикористання ресурсів, або їх перевикористання. останнє неодмінно призведе до збіднення мисливської фауни у господарстві. таким чином облік мисливських тварин – це обов’язковий структурний елемент ведення мисливського господарства. методи і способи обліку чисельності різних видів тварин різноманітні і залежать від конкретних цілей, а також технічних можливостей та кваліфікації обліковців. Кожен з методів обліку має як позитивні сторони так і певні недоліки, які можуть впливати на кінцевий результат. Тому вибір методу обліку важливий компонент, навіть може найголовніший, при проведенні обліку. Досить популярними у мисливських господарствах є маршрутні обліки з різними модифікаціями для різних видів мисливських тварин і птахів, метод прогону, метод подвійного окладу [20]. Маршрутний облік за слідами полягає у тому, що проводиться підрахунок кількості слідів звірів на маршрутах, а потім за відповідною формулою вираховується кількість особин на певній території. До цієї формули входять такі вихідні показники як: кількість облікованих слідів, довжина маршруту обліку, довжина добового ходу тварини. Облік цим методом найкраще проводити на наступний день після першого снігу. Існує також ціла низка специфічних методів обліку мисливських тварин які використовуються для обліку певного конкретного виду. Це наприклад облік лосів «на реву», облік слукви «на тязі», облік орябка на манок, облік тетерука та глушця на току, облік білки з собакою та інші [20].

Ведення мисливського господарства лісогосподарським підприємством накладає особливий відбиток на процеси господарювання. Потреба у комплексному веденні лісового та мисливського господарства [22, 36, 40] спонукає до паритетної уваги збоку керівництва щодо розвитку обох напрямків на основі раціонального ставлення до всіх складових лісових біогеоценозів [27, 28]. Незважаючи на це, перш за все мисливська теріофауна в господарстві неодмінно завдає шкоди лісовим насадженням, особливо лісовим культурам та

молоднякам, а також сільськогосподарським культурам на межі екотонів, при цьому вступаючи у протидію з лісовим і сільським господарством з одного боку, а з іншого потерпає зокрема від рубок головного користування [17]. Для мінімізації заподіяної шкоди лісовим деревостанам визначаються допустимі оптимальні показники щільності певних видів мисливських тварин. У класичному розумінні це здійснюється шляхом визначення якісної оцінки території життєвим вимогам окремих видів мисливської фауни, на основі чого визначається чисельне навантаження мисливських тварин на біотопи [41, 45]. Можливі і нестандартні варіанти, які є більш трудомісткими, але більш точніше визначають тяжіння тварин до тієї чи іншої стації, де ключовим виступає трофічний чинник [23].

РОЗДІЛ 2

СТИСЛА ХАРАКТЕРИСТИКА ТЕРИТОРІЇ ТА ПРИРОДНИХ УМОВ РЕГІОНУ

2.1. Характеристика території ТОВ МРК «Случ»

Мисливське господарство Товариства з обмеженою відповідальністю Мисливсько-рибальський клуб «Случ» (ТОВ МРК «Случ») географічно розміщене у північно західній частині Житомирської області на території Звягельського адміністративного району (за новим територіальним устроєм). Площа господарства не є великою і становить 11292,8 гектари. До 2016 року мисливські угіддя господарства відносилися до мисливського господарства ДП «Городницьке ЛГ», яке мало площу 36441,0 га. ТОВ МРК «Случ» узяло в користування мисливські угіддя (території Надслучанського та Липинського лісництв) терміном на 25 років (рис. 2.1).

Таблиця 2.1

Територія ТОВ МРК «Случ» за землекористувачами [35]

Земле-користувач	Лісництво	ОТГ	Адмрайон	Площа, га	Квартали (виділи)
ДП «Городницький лісгосп»	Надслучанське	Лучицька	Звягельський	4 766,8	1-12, 13(1-3, 5-7, 12-47), 14-27, 29-49, 50(1-9, 11-36), 51-54, 55(1-7, 9-13), 56-60
	Липинське	Кленівська		6 526,0	1-61
Разом по господарству				11 292,8	

Мисливське господарство розташоване, згідно фізико-географічного районування, в зоні змішаних лісів Українського Полісся [25].

Згідно комплексного лісгосподарського районування (за С.А. Генсіруком [7]), територія ТОВ МРК «Случ» розташована у Центральнополіському окрзі Українського Полісся.

Брадiс С. М. та Андриєнко Т.Л. (геоботаничне районування), визначають положення підприємства у межах Європейської широколистяної області Східноєвропейської провінції Поліської підпровінції Центральнополіського округу дубових, дубово-соснових, дубово-грабових та соснових лісів [4].

Бондаренко В.Д. з колегами (лісомисливського районування) територію мисливських угідь господарства звичайно відносять до Поліської лісомисливської області [26].

Природні та кліматичні особливості території господарства зазвичай визначають певні перспективи існування відповідних видів мисливської фауни фауни. Поряд з іншими чинниками (популяційними, біотичними тощо), вони можуть чинити значний тиск на популяції мисливських птахів і звірів. Все це спонукає популяції до певної дії, яка може як стимулювати їх життєві процеси до зростання, так і навпаки – пригнічувати. Кліматичні показники зазвичай у помірних широтах визначають сезонні ритми тварин такі як: переміщення (міграції), фенологію розмноження, линьки, черговість та послідовність використання кормових об'єктів та кормових і нагульних стації тощо.

Мисливські угіддя господарства розміщуються в умовах помірно континентального клімату [1], який характеризується типовими кліматичними показниками, які наведено згідно лісовпорядних документів [35]. Такі кліматичні характеристики, як час встановлення стійкого снігового покриву, його величина (см), глибина промерзання ґрунту (см), середня тривалість періоду вегетації та деякі інші, можуть бути вирішальними для характеру перебування тварин у стаціях, а також впливати на харчування і, подекуди, навіть на стан життєвості організмів. До прикладу, тривалість, період, глибина промерзання ґрунту суттєво впливає на харчовий раціон кабана дикого, визначаючи його склад та структуру. Висота снігового покриву суттєво впливає на життєвість в угіддях козулі європейської. Тварини змушені без належного догляду перекочувувати за межі господарства, де можуть стати об'єктами полювання у інших господарствах, або трофеями для бракон'єрів, що більш ймовірно.

Щодо кліматичних показників то вони наступні. Середня температура липня коливається у межах від $+17,0^{\circ}$ до $+19,0^{\circ}\text{C}$. Однак, в останні роки, як правило, один раз на десять років спостерігаються досить аномальні спеки з температурою біля позначки від $+35,0$ до $+40,0^{\circ}\text{C}$. Літні фізіологічні процеси рослин тривають до середини серпня. Наразі досить рідко спостерігаються літні похолодання із затяжними дощами. Зазвичай у вересні та другій половині осіннього періоду відзначається великою кількістю хмарних днів, з іноді тривалими опадами. Період активної вегетації рослинних організмів закінчується після зниження середньодобових температур восени нижче від $+5,0^{\circ}\text{C}$. Найчастіше це відбувається у третій декаді жовтня. Загалом безморозний період триває до ста п'ятидесяти трьох днів, а період активної вегетації до ста п'ятидесяти п'яти днів.

Кліматичний зимовий період розпочинається середньостатистично у II декаді листопада, коли температурні показники опускаються до позначки нижче 0°C та з'являється перший сніговий покрив, який є нестійким і швидко сходить. Особливістю наших зим є постійна зміна снігового покриву, яка викликана частими потепліннями. Це пов'язано зі змінами циклональної діяльності в останні періоди. У регіоні відзначається кількість днів з відлигами на рівні 35 діб, а їх середня тривалість може продовжуватися до чотирьох-п'яти днів. Це середньорічні дані, але в останні роки ці показники значно зросли. Також, одним з небезпечних для мисливської фауни природних явищ є ожеледь та ожеледиця. Кількість днів з ожеледдю коливається від п'ятнадцяти до тридцяти днів. Як ми вже зазначали, під час відлиг сніговий покрив зникає. Січневі середньорічні температури знаходяться на позначці від $-5,5^{\circ}$ до $-6,0^{\circ}\text{C}$.

Найбільш чутливі до висоти снігового покриву такі ратичні тварини, як козуля та дикий кабан. Значна його висота сильно ускладнює добування корму та, особливо для козулі, пересування. Проте у Центральному Поліссі ймовірність зим з критичною для згаданих тварин товщиною снігового покриву більше тридцяти сантиметрів складає всього лише від 5,0% до 18 %. Середньорічною є глибина снігового покриву від 17,0 до 20,0 см з ймовірністю

53,0 – 59,0 %. Середній період тривалості снігового покриву становить 100 – 112 діб. В останнє десятиліття досить часто відмічається скорочення цього періоду до шести десяти діб. Повне сходження снігового покриття настає на початку березня, хоча короткотривалі снігопади можливі до середини квітня.

Певну небезпеку для успішної зимівлі тварин несе утворення крижаної кірки на поверхні ґрунту. Тварини фітофаги у цей період не можуть повноцінно харчуватися. Гострий лід раниць кінцівки тварин, що приваблює як природних хижаків, так і бродячих собак. Таким чином створюється додатковий негативний тиск на популяції ратичних тварин. Такі випадки вже фіксувалися на території України під час зим 1986 та 1997 рр., коли спостерігалися випадки масової загибелі диких кабанів та козуль європейських. Льдова кірка у сніжні зими небезпечна і для тетерука з орябком, які ночують у снігових камерах. Кліматичні розрахунки показують, що регіоні повторюваність притертої крижаної притертої кірки може становити більше 75,0% від кількості років спостереження. Льодяна ж кірка товщиною три і більше сантиметрів трапляється від 25,0% до 40,0% від кількості років [38].

Упродовж року панують північно-західні напрямки вітрів. Сильні поривчасті вітри здебільшого бувають у зимову пору року. Розмір річної кількості атмосферних опадів відіграє певне значення для формування фітоценозів, його видового складу, тому іноді може впливати на харчову базу мисливських тварин в умовах конкретного біогеоценозу.

Більшість популяцій мисливських фауни на території ТОВ МРК «Случ» функціонують у сприятливих природно-кліматичних умовах.

Сучасна геоморфологічна будова території представлена слабохвилястою рівниною, у плакорних ділянках якої розташовані болотні масиви різної площі та походження. Таким чином болотні масиви практично рівномірно поширені по території господарства. Глибина залягання верхнього шару води різна і коливається від пів метра до чотирьох метрів на підвищених ділянках. Загалом надмірне зволоження складає близько п'яти відсотків території, вкритої лісовою рослинністю.

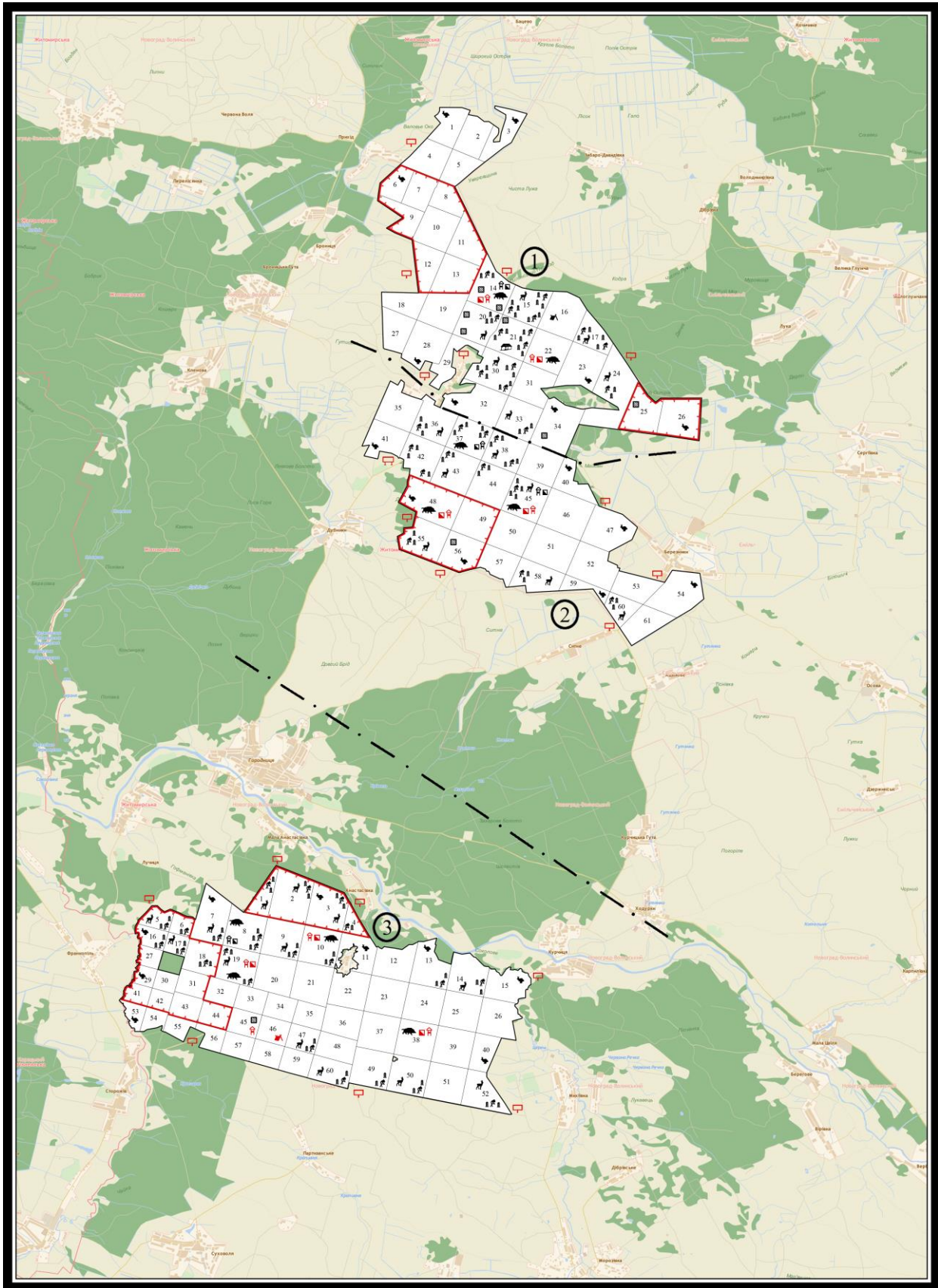
Серед ґрунтового покриву прогнозовано домінують дерново–слабопідзолисті, глинисто–піщані, супіщані та піщані з суглинистими прошарками ґрунти. Поглинаючий комплекс ґрунтів слабо насичений речовинами з (ОН), тому реакція ґрунтового розчину – кисла (рН 3,0±0,1).

Річки різних розмірів у межах мисливських угідь ТОВ МРК «Случ» належать басейну р. Прип'ять, а найбільшою вважається річка Случ. У межах підприємства існує густа мережа малих річок, струмків, а також меліоративних каналів.

Важливий елемент ведення мисливського господарства це регулярне забезпечення тварин чистою проточною водою. Цю функцію у господарстві виконують низка невеликих ставків та низових заболочених ділянок, які мають крім того досить привабливі для оселення водних та коловодних мисливських птахів і звірів. У загальному, маючи значну протяжність водних артерій, достатню кількість озер, ставків та гідромеліоративних каналів можна вважати, що господарство у повному обсязі забезпечує мисливську фауну природними водопоями. Також важливо, що річки, невеликі заростаючі озера та інші природні водойми є привабливими місцями для виведення молодняка коловодних тварин (видри річкової, ондатри, нутрії, норки тощо). У зарослях поблизу водойм розташовуються гніздові ділянки мисливських водоплавних та інших видів птахів, у тому числі і денних хижих (скопа, орлан-білохвіст, лунь очеретяний).

2.2. Організація території мисливського господарства

Структурно територія мисливських угідь ТОВ МРК «Случ» розділена на три єгерських обходи (рис. 2.1), які мають площу 3 560,0 га (І обход), 2 966,0 га (ІІ обход) та 4 766,8 га (ІІІ обход), середня площа – 3764,3 га (таблиця 2.2.). Перші два обходи знаходяться на території Липинського лісництва, а третій на території Надслучанського. Межі єгерських обходів чітко визначені в природних умовах на місцевості.

**Рис.2.1. Територія ТОВ МРК «Случ»
(єгерські обходи та біотехнічні споруди)**

Таблиця 2.2

Єгерські обходи ТОВ МРК «Случ» [35]

Користувач	Опис мисливських угідь (№ кварталів (виділів), тощо)	Площа, га
Обхід № 1		
Липинське л-во	Лісові території кв 1-34	3 560,0
Разом		3 560,0
Обхід № 2		
Липинське л-во	Лісові території кв 35-61	2 966,0
Разом		2 966,0
Обхід № 3		
Надслучанське л-во	Лісові території кв 1-12, 13(1-3, 5-7, 12-47), 14-27, 29-49, 50(1-9, 11-36), 51-54, 55(1-7, 9-13), 56-60	4 766,8
Разом		4 766,8
Всього		11 292,8

Відповідно до загальної площі мисливського господарства, яка становить 11 292,8 га, під час проведення мисливськопорядних робіт, було відведено під відтворювальні ділянки угідь площею 2 475,0 га. Це території з оптимальними для основних мисливських тварин кормовими та захисними властивостями. Згідно Настанови... [29] відтворювальні ділянки повинні займати площу не менше від 20,0% території господарства. У ТОВ МРК «Случ» вони складають 21,9 % площі угідь. Розміщення (рис. 2.1) та площа відтворювальних ділянок представлена у таблиці 2.3.

Таблиця 2.3

Відтворювальні ділянки ТОВ МРК «Случ» [35]

Обход	Користувач	Лісництво	Розташування	Площа, га
№1	ДП «Городницьке ЛГ»	Липинське	кв 6-13, 25, 26	953,0
№2		Липинське	кв 48, 49, 55, 56	509,0
№3		Надслучанське	кв 1-6, 16-18, 27-31, 41-44	1 013,0
Всього				2 475,0

Кількість та площа єгерських обходів відповідає вимогам Закону України «Про мисливське господарство та полювання» [34], площа обходу на одного єгеря не перевищує вимоги ст. 29 цього Закону [34].

РОЗДІЛ 3

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПОПУЛЯЦІЇ МИСЛИВСЬКОЇ ФАУНИ

3.1. Типологічна структура та якість мисливських угідь

Для розуміння перспектив діяльності господарства першочерговою метою діяльності новоствореного господарства є інвентаризація мисливських ресурсів. Сюди входить визначення видового складу та чисельності мисливських видів птахів і звірів, а також наявної структури мисливських угідь з обов'язковою їх оцінкою на придатність для проживання певних видів тварин. ТОВ МРК «Случ» створювалося не з чистого аркуша. Територія мисливського господарства входила до складу МГ ДП «Городницьке ЛГ» і лише близько третини території відійшли до мисливсько-рибальського клубу, проте з наявною на цих територіях мисливською інфраструктурою. Об'єктивна оцінка лісових біогеоценозів це запорука раціонального ведення мисливського господарства у майбутньому. На основі кормових та захисних особливостей територій у межах ТОВ МРК «Случ» виділено вісім типів мисливських угідь (табл. 3.1). Відверто тут домінують листяні ліси, які займають половину території господарства (5 772,6 га , або 51,1%).

Таблиця 3.1.

**Розподіл площі мисливського господарства
ТОВ МРК «Случ» за типами мисливських угідь [35]**

Тип мисливських угідь	Площа	
	га	%
Хвойний ліс	2 866,8	25,4
Листяний ліс	5 772,6	51,1
Змішаний ліс	1 759,3	15,6
Орні землі	27,2	0,2
Луки	188,9	1,7
Болота	474,7	4,2
Водойми	13,6	0,1
Разом	11 103,1	98,3
Інші землі	189,7	1,7
Всього	11 292,8	100,0

Другим за площею типом мисливських угідь є хвойний ліс, який займає чверть території господарства (2 866,8 га , або 25,4%). Дещо менші площі змішаного лісу (1 759,3 га , або 15,6%). На інші п'ять типів мисливських угідь припадає менше 8,0% території, а половину її займають болота. Їх площа 474,7 га. Окрім структури мисливських угідь важливу роль відіграє і придатність кожного з типів для проживання окремих представників фауни. Одні і ті ж мисливські угіддя за якістю можуть відрізнятися для різних тварин. Це необхідно враховувати при організації ведення мисливського господарства. Загалом, після проведення якісної оцінки мисливських угідь, говорити, що територія ТОВ МРК «Случ» є аж над-то сприятливою для мисливської фауни не приходиться (табл. 3.2).

Таблиця 3.2

Якісна оцінка мисливських угідь ТОВ МРК «Случ» [19, 35]

Вид	Площа, га	Довжина берегової лінії для бобра, км	Розподіл угідь по площі за бонітетом, %					Клас бонітету
			1	2	3	4	5	
Лось	11103,1	-	41,5	27,1	17,9	6,5	7,1	2,11
Олень шляхетний	4670,8	-	1,3	64,5	23,5	4,5	6,1	2,50
Козуля	11103,1	-	3,0	47,9	34,1	11,1	3,8	2,65
Кабан дикий	11103,1	-	7,9	34,7	20,3	37,0	0,1	2,87
Засць сірий	11103,1	-	14,2	29,3	20,3	30,6	5,6	2,84
Куниця лісова	9337,3	-			25,9	55,6	18,5	3,93
Ондатра	53,3	-	14,7	55,0	30,4			2,28
Бобер річковий	-	53,8	11,3	21,6	67,1			2,56

Згідно даних мисливського впорядкування пріоритетними для ведення мисливського господарства є вісім видів лісової фауни: лось лісовий (*Alces alces* Linnaeus, 1758), олень шляхетний (*Cervus elaphus* Linnaeus, 1758), козуля

[сарна] європейська (*Capreolus capreolus* Linnaeus, 1758), кабан дикий (*Sus scrofa* Linnaeus, 1758), заєць сирій [заєць-русак] (*Lepus europaeus* Pallas, 1778), куниця [куна] лісова [звичайна] (*Martes martes* Linnaeus, 1758), ондатра (*Ondatra zibethicus* Linnaeus, 1766) та бобер річковий або європейський (*Castor fiber* Linnaeus, 1758) [15]. Серед цього переліку один вид занесено до Червоної книги України (2009) – це лось, а один вид є акліматизованим інтродукованим на території України – це ондатра.

Найбільш придатними мисливські угіддя є для лося. Розрахований клас бонітету становить 2,11 од. Найгірші, можливо навіть сказати непридатні, угіддя для куниці лісової – 3,93 од.

Для інших видів угіддя господарства можна сказати є посередніми. Також ми бачимо що для оленя шляхетного, куниці лісової та ондатри частина території господарства є взагалі непридатною для проживання. Для оленя це лише 4670,8 га, а для ондатри всього лиш 53,3 га. Невисока і протяжність стацій для бобра річкового. Це лише 53,8 км. Питання про збільшення чисельності цих тварин до оптимально можливих показників є доволі дискусійним. Ключовим завданням для користувача є вибір пріоритетних видів на яких потрібно вести мисливське господарство. Встановлення оптимальних показників тварин в угіддях дозволить уникнути пошкодження лісових насаджень та уникнути виснаження харчової бази з подальшою деградацією лісових біогеоценозів.

Для повноцінного аналізу динаміки чисельності мисливських видів тварин необхідно визначити оптимальні показники кількості популяції. Базовими для розрахунків є методичні рекомендації щодо визначення оптимальної щільності та відповідно і чисельності згідно середніх класів якості (бонітету) мисливських угідь за природними зонами [29]. Нами встановлено, що оптимальна чисельність козулі європейської (182 особини) може бути найбільшою у господарстві. Також угіддя придатні для задоволення потреб 127 особин бобра європейського. Допустиме існування в угіддях і значної популяції лося європейського – 41 особина (табл. 3.2.).

Таблиця 3.2.

Мисливсько-господарські показники існування мисливських тварин [35]

Види	Стації (біотопи)		Бонітет, од	Щільність (оптимальна), ос	Чисельність (оптимальна), ос	Щільність (мінімальна), на 1 тис. га угідь	Чисельність (мінімальна), ос
	од. вим	к-сть					
Лось	тис.га	7,2	2,4	5,7	41	2,3	17
Олень шляхетний	тис.га	3,6	3,0	5,8	21	3,6	13
Козуля європейська	тис.га	9,6	3,1	19,0	182	8,5	82
Дикий кабан	тис.га	11,0	3,0	4,0	44	3,0	33
Заєць русак	тис.га	3,3	3,3	20,0	66	15,0	50
Куниця	тис.га	7,6	4,0	3,0	23	3,0	23
Бобер річковий	км	58,1	2,5	2,2	127	1,3	76
Ондатра	га	53,3	2,3	1,1	61	1,0	53

Територія ТОВ МРК «Случ» це загалом середньої якості мисливські угіддя для лося, оленя шляхетного, козулі європейської та кабана дикого. Фахове проведеним біотехнічним заходам у господарстві дозволяє тримати чисельність згаданих видів на достатньо високому рівні.

3.2. Оцінка чисельності та біотопічного розподілу мисливських тварин в угіддях ТОВ МРК «Случ»

Продуктивність мисливських територій динамічно відображається на чисельності популяції тварин, яка закономірно змінюється у часі та просторі. Для збалансованого використання всього набору мисливського потенціалу території власниками мисливських угідь щорічно розраховуються усі позитивні та негативні чинники впливу при складанні перспективного плану експлуатації. Не останню роль у цьому відіграє знання фактичної чисельності популяції та закономірностей їх зміни. Нижче розглянемо основні тенденції зміни

чисельності мисливських видів тварин за період існування господарства з 2016 до 2022 роки

3.2.1. Лось європейський та олень лісовий. Лось європейський – аборигенний вид нашої фауни. Його внесено до третього видання Червоної книги України, уже після 2009 року. Стосовно такого рішення точилися гострі дискусії серед природо захисників, лісівників, зоологів, екологів та мисливців, які так і не дійшли до одностайного рішення. Лось – перспективний вид мисливської фауни Полісся України загалом і такого мисливського господарства як ТОВ МРК «Случ». Мисливські угіддя досить добрі для проживання виду (табл. 3.3). Перший клас бонітету – це майже половина господарства (4605,0 га) та ще 3008,7 га угідь другого класу бонітету. Однак мисливський інтерес до лося поступово спадає через заборону полювання. Пропозиції щодо надання вибіркового ліцензій для здобування лося в окремих господарствах, де його чисельність на оптимальному рівні не знайшла підтримки у посадовців.

Таблиця 3.3.

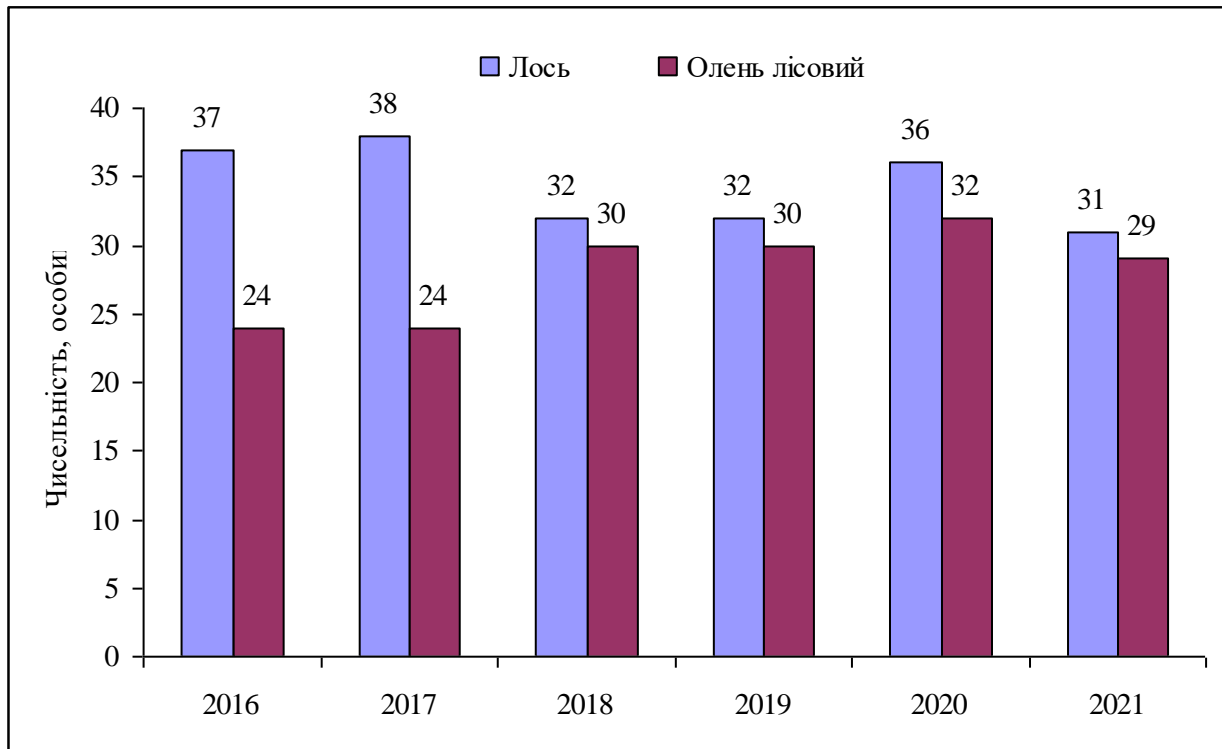
Бонітування мисливських угідь для лося лісового [35]

Типи мисливських угідь	Площа, га	Класи бонітету				
		1	2	3	4	5
Хвойний ліс	2828,4	979,5	1133,8	381,0		334,1
Хвойний ліс (ялина)	38,4		16,2	22,2		
Листяний ліс	5772,6	2869,1	971,2	1519,2		413,1
Змішаний ліс	1759,3	756,4	834,5		168,4	
Орні землі	27,2					27,2
Луки	188,9			61,0	127,9	
Болота	474,7		53,0		421,7	
Водойми	13,6					13,6
Разом	11103,1	4605,0	3008,7	1983,4	718,0	788,0
%	100,0	41,5	27,1	17,9	6,5	7,1
Середній бонітет:		2,11				

$$СПЦ = \frac{4605,0 + 6017,4 + 5950,2 + 2872,0 + 3940,0}{4605,0 + 3008,7 + 1983,4 + 718,0 + 788,0} = \frac{23384,6}{11103,1} = 2,11$$

Чисельність лося по роках у господарстві близька до оптимальної у 41 особину. За період існування ТОВ МРК «Случ» чисельність виду коливалася від 30 до 38 особин. Причому цікава деталь після 2017 року (внесення лося до

Червоної книги і заборони полювання) чисельність виду згідно внутрішньогосподарському обліку зразу ж скоротилася з 38 особин до 32 особин (рис. 3.1). На наше переконання без можливості повноцінного використання мисливських ресурсів популяції лося лісового його чисельність поступово буде скорочуватися.

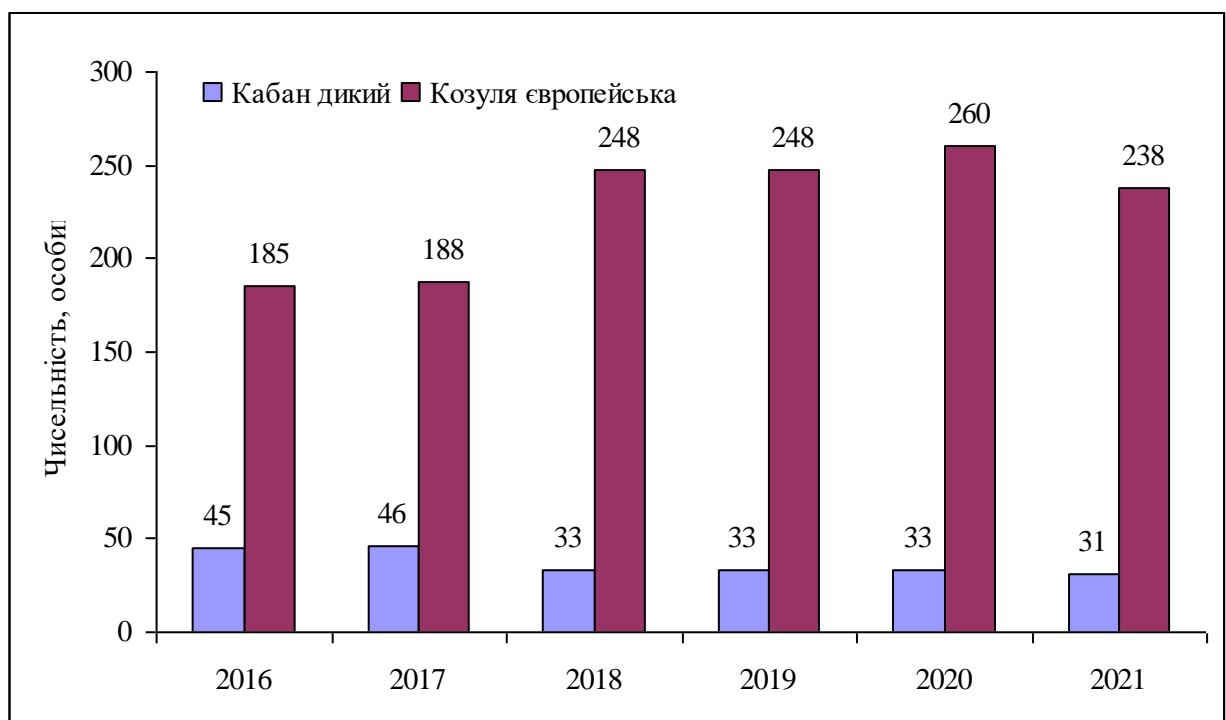

Рис. 3.1. Динаміка чисельності лося та оленя лісового на території ТОВ МРК «Случ»

Цікава ситуація у господарстві складається із популяцією оленя шляхетного. Чисельність його популяції становила у 2016-2017 роках 24 особини. У наступні роки вона почала поступово зростати і вже перетнула у 2021 році позначку в тридцять особин (див. рис. 3.1). Така кількість особин уже перевищує оптимальні показники по господарству на 50,0% і становить 21 особину. Можливо це є наслідок переорієнтації ТОВ МРК «Случ» на ведення мисливського господарства по оленю у результаті неможливості полювання на лося. Розрахунковий бонітет території для популяції оленя 2,50 та непридатність майже половини території для її повноцінного функціонування викликає сумніви у перспективності ведення мисливського господарства на

згаданий вид. Слід зауважити, що до створення ТОВ МРК «Случ» на території ДП «Городницьке ЛГ» нараховувалося 22 особини оленя. Тобто вся відома мікропопуляція виду була сконцентрована в угіддях, які згодом перейшли до мисливського господарства.

3.2.2. Кабан дикий та козуля європейська. Досить схожа ситуація із зміною чисельності оленя зміна динаміка чисельності козулі європейської. Після 2016-2017 років, коли у господарстві обліковували 188 особин виду відбувається ріст чисельності, що представлено на діаграмі (рис. 3.2). Згаданий показник був близький до оптимальної чисельності у 182 особини.

Рис. 3.2. Динаміка чисельності кабана дикого та козулі європейської на території ТОВ МРК «Случ»

Звичайно, після створення господарства необхідно провести детальний облік мисливських ресурсів, який показує значне перевищення оптимальних показників. У 2020 році у господарстві нарахували 260 особин козулі європейської. Ми звертаємо увагу на те, що усі ратичні фітофаги присутні в угіддя зі значним перевищенням оптимальної чисельності, що суттєво впливає на санітарний стан лісових насаджень. Для підтримання такої чисельності

тварин потрібен комплекс невідкладних біотехнічних заходів із захисту, зокрема лісових культур від потрав тварин.

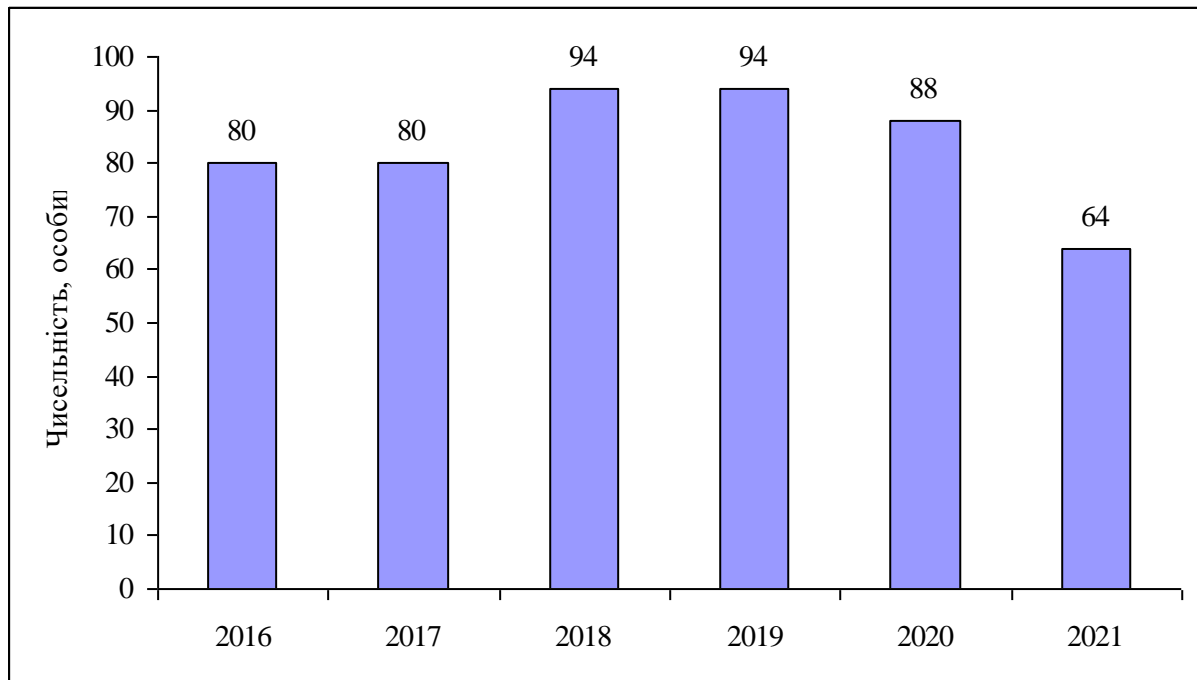
Кабан дикий в умовах господарства загалом не чисельний вид, популяція якого в останні роки поступово скорочується. У період створення ТОВ МРК «Случ» популяція виду була на рівні оптимальної 45-46 особин. У цей період склалась для цього виду несприятлива епізоотична ситуація зі спалахом хвороби АЧС. Скрізь у регіоні чисельність кабана дикого впала у декілька разів. У нашому випадку падіння склало приблизно 25,0%, або 12-13 особин (див. рис. 3.2), що досить суттєво для такої невеликої території. Щоправда господарство для підтримання чисельності цього виду проводить роботи зі штучного розведення. На території Надслучанського лісництва розташовано вольєр площею до двох гектарів. Наразі тут утримують до двох десятків особин різних вікових категорій. У господарстві є плани створення повноцінного об'єкта напіввільного утримання мисливських тварин, де б можна було б утримувати і кабана дикого, і оленя шляхетного.

3.2.3. Заєць сірий. Стаціональний розподіл зайця сірого в умовах мисливського господарства залежить від цілої низки чинників, як біотопічного, так популяційного, фізіологічного та антропогенного характеру. Незважаючи на значний обсяг наукової літератури з різних питань функціонування популяції зайця сірого [5, 6, 8], ми ще до кінця не можемо пояснити причини спалахів чисельності, за умови не зростання кормової бази, або навпаки, коли чисельність популяції падає при інших сталих показниках.

Оптимальна чисельність виду становить 66 особин. Така кількість тварин встановилася у господарстві лише у 2021 році. У попередні роки вона була щонайменше на третину більшою від оптимальних параметрів. Так у 2016-2017 роках вона була на рівні 80 особин, у наступні роки (2018-2019 рр.) зросла до 94 особин, а вже згодом у 2021 році впала до 64 особин (рис. 3.3).

Більш детально зупинимося на біотопічному поширенні зайця на території господарства у розрізі сезонів року.

Весною (березень, квітень та перша половина травня) заєць сірий зустрічається у різноманітних біотопах і стаціях. Проте, ми практично не фіксували його у «темних» глухих лісових насадженнях.

Рис. 3.3. Динаміка чисельності зайця сірого на території ТОВ МРК «Случ»

Встановлено, що весною просторовий розподіл зайців перебуває в тісній залежності від стадій поновлення рослинного покриття, що має визначальний вплив на стан кормових властивостей угідь. Найвищі показники трапляння спостерігаються на ділянках, які розташовані поряд із посівами озимих зернових. Влітку (друга половина травня, червень, липень, серпень) заєць сірий зустрічається у таких стаціях, як переліски, узлісні екотони, території з уже дозріваючими озимими культурами та багаторічними травами (конюшина, люцерна тощо), а також посівів кукурудзи та соняшника.

Найбільша у літній період чисельність зайців тримається на посівах різних зернових культур (овес, жито, пшениця, ячмінь). Високу концентрацію чисельність цього виду у таких угіддях можна пояснити добрими кормовими та захисними умовами перебування.

У другій частині літа, після завершення збору урожаю, такі стації хоча ще й до певної міри ще не втратили кормові властивості (залишки трави серед стерні, цілі колоски та розкидане після комбайнів зерно), проте вже досить сильно втрачають свої захисні властивості. Вони вже не можуть забезпечити належних укриттів для тварин та як місцепроживань загалом. Швидкість зміни стацій тваринами, які переселяються з полів, зайнятих зерновими, концентруючись на інших територіях, напряду залежить від інтенсивності та технології проведення сільськогосподарських робіт.

На прилеглих до мисливських угідь територіях спостерігається значна кількість тварин на посівах багаторічних трав, таких як люцерна та конюшина, що характеризуються високою кормовою калорійністю. Проте, це спостерігається лише на початку літнього періоду, а згодом знижується. Не виключено, що зайці перекочовують на посіви інших сільськогосподарських культур. У межах ТОВ МРК «Случ», де орні землі становлять лише 0,2% території, а луки 1,7%, тварини досить непогано заселяють зруби, які у літній період покриваються трав'янистою, чагарничковою та чагарниковою рослинністю, формуючи відносно задовільні кормові і захисні умови. Вони звичайно будуть покращуватися у наступні роки, пов'язаним з процесом створенням лісових культур, розвитком живого надґрунтового покриву тощо. Межуючи зі стіною лісу, лісові насадження на даному етапі якнайкраще виконують захисні властивості, і є притулком для зайців у негоду, під час нападу хижаків тощо. Очевидно що, найбільша кількість тварин тримається у соснових незімкнутих лісових культурах та молодняках віком до двадцяти років. Підвищення чисельності тварин у цих стаціях можливе лише за умови їх комбінування з сільськогосподарськими угіддями. Традиційно висока частка трапляння зайця спостерігається і на чагарникових заплавних луках річок басейну р. Случ.

Взимку (грудень, січень, лютий) на розподіл тварин сильно впливають метеорологічні умови та атмосферні опади, від чого у значній мірі залежать

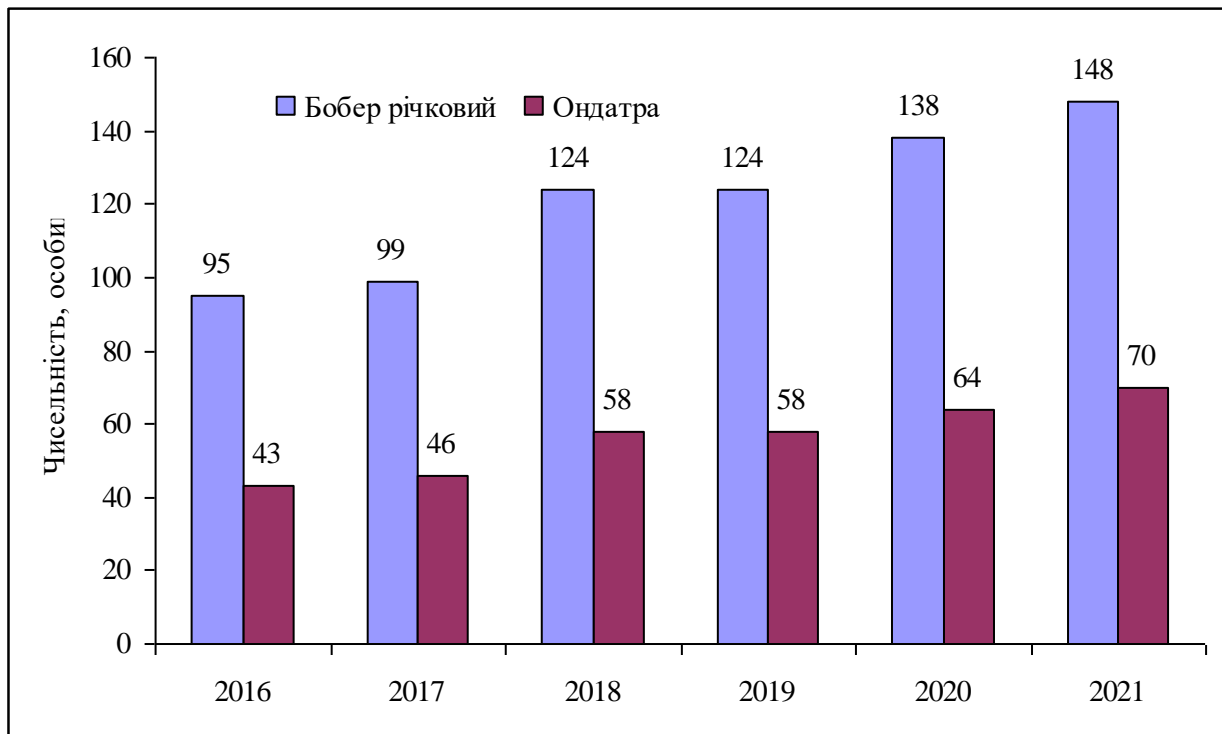
умови харчування, вибір стацій для живлення та перенесення несприятливих умов (мороз, снігопади тощо).

Важливим чинником вибору біотопів зайцем є товщина снігового покриву, від чого у значній мірі залежить доступність кормових об'єктів. У цей період спостерігається концентрація тварин на відносно захищених ділянках узлісь, перелісків, чагарникових заростей, що знаходяться поруч з посівами озимих чи городами навколо населених пунктів. У суцільних лісових масивах у зимовий період зустріти тварин практично неможливо. За будь яких погодних умов взимку велика ймовірність зустрічі з тваринами у садах, на огородах та інших угіддях, де є можливість харчування залишками городніх культур, корою молодих плодкових дерев та іншими залишками сільськогосподарської продукції.

3.2.4. Бобер річковий та ондатра. Бобер річковий – звичайний мисливський вид території України [2, 32, 42, 43]. Просторова структура населення бобра річкового характеризується мозаїчним поширенням, що є наслідком неоднорідності угідь та характером гідрологічної сітки на території господарства. Придатними для поселення визначено лише 58,1 км берегової лінії річок, струмків, боліт та меліоративних каналів. На цій протяжності можливе функціонування популяції у розмірі 127 особин (оптимальна чисельність). Динаміка чисельності виду вказує на ріст кількості особин досить швидкими темпами. Якщо у 2016-2017 роках чисельність популяції становила нижче оптимальної (95-99 особин), у 2018-2019 роках вона вже була на рівні оптимальних показників (124 особини), то вже у 2021 році чисельність бобра річкового вже становить 148 особин (рис. 3.4) і перевищує оптимальний показник на 15,0%. таке зростання чисельності можливе через сприятливі умови та охорону мисливських угідь.

Характер біотопічного розподілу популяції бобра визначався як залежність між кількістю поселень виду та типами кормової рослинності вздовж берегів водойм. При виборі локацій для будівництва споруд, тварини віддають перевагу все-таки закритим біотопам, якщо ж поселення знаходиться

на відкритій місцевості, обов'язковим є наявність поблизу комплексів деревної та чагарникової рослинності.

Рис. 3.4. Динаміка чисельності бобра річкового та ондатри на території ТОВ МРК «Случ»

Загалом на наш погляд окремі болотні масиви на території ТОВ МРК «Случ» є перенаселеними бобром, а є угіддя, на яких зовсім відсутні поселення. Можливо, це обумовлено тим, що більшість боліт не з'єднані між собою стійкими водними каналами і тварини не можуть до них дістатися у звичайні роки. Крім того перший і другий егерські обходи географічно розділені з третім, що також погіршує переміщення тварин. Загалом упродовж останнього десятиліття кількість бобрових поселень на території ТОВ МРК «Случ» значно зростає.

Споруди бобра є типовими для регіону Полісся. Розміри гребель коливаються в залежності від особливостей та гідрологічного режиму водойм (довжина від 2,0 до 120,0 м, висота – 0,3-2,2 м). На водоймах, які мають властивість пересихати у літній період неодмінно присутні загати. Це в першу чергу на меліоративних каналах та болотах.

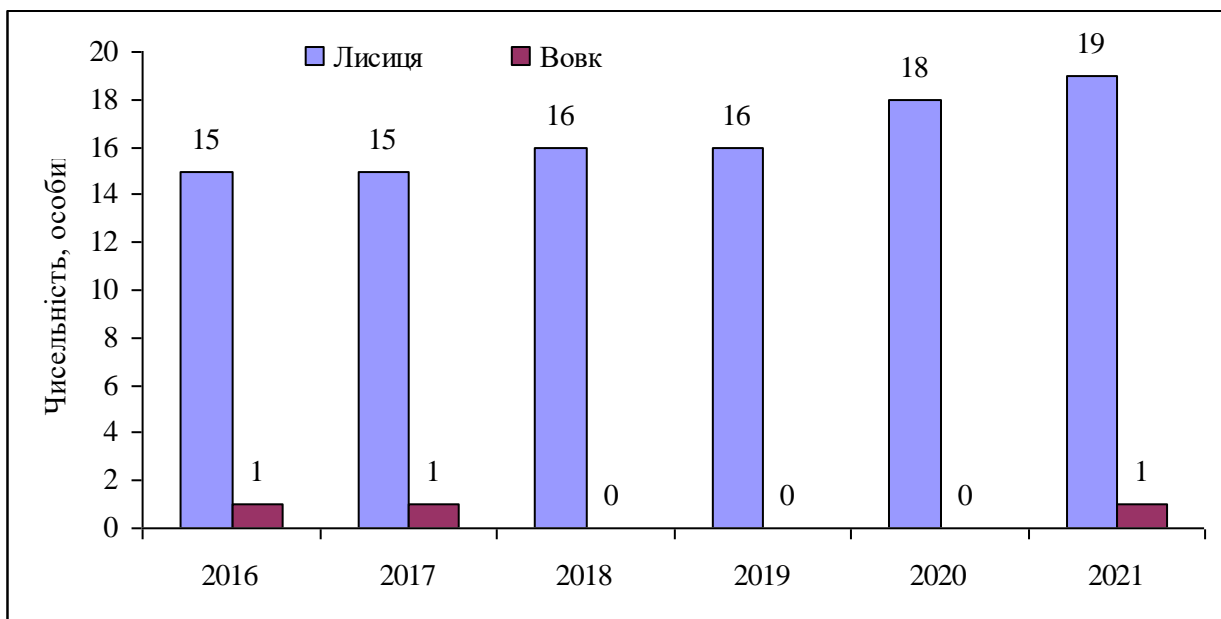
На болотах і меліоративних каналах зустрічаються боброві канали, які зазвичай з'єднують сусідні водоймами (заплави, болітця, інші канали). Бобри, переміщуючись з однієї водойми в іншу, витоптують між ними канали, тим самим збільшуючи площу своїх територіальних володінь. Середня глибина таких каналів у господарстві у межах 0,4-0,6 м, ширина – 0,5 м, а довжина може сягати 50 м і більше. Розміри бобрових споруд загалом свідчать про високу якість мисливських угідь, досить тривале існування згаданих поселень та задовільну статево-вікову структуру місцевої мікропопуляції. Різноманіття використаних будівельних матеріалів відповідає видовій структурі кормової бази виду.

Інший коловодний вид – ондатра – також за останні роки показує позитивну динаміку чисельності популяції. За період існування господарства (упродовж 2016-2021 рр.) кількість тварин практично подвоїлася з 43 особин до 70 особин (див. рис. 3.4). Цей інтродукований і акліматизований на території України вид досить добре пристосувався в наших умовах і подекуди є територіальним конкурентом для наших аборигенних видів [30, 31].

3.3. Особливості популяції хижих тварин

На популяції традиційних видів мисливських тварин впливають, як ми вже згадували, особливості території мисливських угідь, їх придатність для проживання видів, процеси полювання (законного і незаконного), як основний об'єктивний чинник впливу на чисельність популяції, а також природні вороги – хижаки. Для півночі Житомирської області основними видами хижаків є вовк [10, 11], лисиця звичайна [21, 33] і рись [12, 14]. На території ТОВ МРК «Случ» рись, яку занесено до Червоної книги України [44], з'являється спорадично і до статистичної звітності не потрапляє, хоча егерська служба час від часу повідомляє про присутність виду на прилеглих до господарства територіях. Вовка за період господарювання на підприємстві в угіддях відмічали по одній особині у 2016, 2017 та 2021 роках (рис. 3.5). Вовк є важливим елементом у

трофічній зв'язці з великою рогатою худобою та ратичними на півночі Центрального Полісся [13]. Чисельність виду сильно коливається за сезонами і може різко зростати, а згодом різко падати за рахунок кочових особин. Мисливські угіддя ТОВ МРК «Случ» є досить сприятливими для існування популяції лисиці звичайної. Значний прес полювання не стримує поступовий ріст популяції. За останні роки кількість лиса на території мисливських угідь зросла на третину з 15 особин у 2017 році до 19 особин у 2021 році (див. рис. 3.5).

Рис. 3.5 Динаміка чисельності лисиці звичайної та вовка на території ТОВ МРК «Случ»

Такі дані розраховані на основі проведених обліків з подальшою екстраполяцією на всю територію ТОВ МРК «Случ». Слід відмітити, що на кожні 1000 га мисливських угідь припадає по 1,72 особини лисиці звичайної у зимовий період. У період розмноження ця чисельність звичайно зростає у рази. За нашими спостереженнями реальна чисельність популяції лисиці у господарстві щонайменше удвічі більша за статистичну. І це у той час, коли щороку проводиться плановий відстріл лиса. Так у 2020 році відстріляно 10 особин, а у 2019 – 12 особин. Зазвичай допустимою щільністю популяції лисиці звичайної, згідно санітарно-ветеринарних норм вважається показник до 1,0

особини на 1000 га. Отже, оптимальною для нашого мисливського господарства чисельністю лисиці повинна бути не більше одинадцяти особин. Коливання чисельності з роками зумовлене цілою низкою чинників, інтенсивність яких не до кінця зрозуміла. Так зростання чисельності зазвичай призводить до фіксації випадків захворювання на сказ.

У регіоні лисиця мешкає серед різних біотопів, у тому числі і серед великих масивів лісу, – проте все-таки цей звір тримається переважно сільськогосподарських угідь та перелісків. Її улюблені біотопи – окраїни лісу, узлісся, низини, зарослі чагарником, лісополоси між полями.

Важливою ознакою стаціонального розподілу лисиці звичайної є розташування її нори, для створення якої, лисиця, як і борсук, надає перевагу такому ґрунту, коли шар піску зверху перекритий горизонтом глинистих порід, який утворює водонепроникне перекриття над самою корою та міцні стелі над виводковою камерою та у переходах. Нори у лисиць, подекуди, бувають і на рівнинній території, але вони все-таки надають перевагу схилам якихось ярів чи балок. Їх особливістю є будівництво у верхній третині схилів. Прикметою заселеності нори лисом можуть бути залишки кормових об'єктів біля входу та важкий зпертий запах, який з неї виходить [9].

ВИСНОВКИ І ПРОПОЗИЦІЇ

У роботі проаналізовано сучасні тенденції зміни чисельності мисливських видів тварин, а також особливості їх розподілу по території ТОВ МРК «Случ». Отримані нами результати досліджень дають нам можливість стверджувати наступне.

За типами мисливських угідь територія ТОВ МРК «Случ» є придатною для проживання аборигенних видів фауни таких як лось європейський, олень лісовий, козуля європейська, кабан дикий, заєць сірий, бобер річковий а також інтродукованих: ондатри (у вільному стані) та оленя плямистого (у напіввільних умовах у перспективі). Згідно типології у господарстві листяний ліс займає площу 5751,8 га, хвойний – 2846,8 га, а мішаний ліс– 1759,3 га.

Мисливські угіддя господарства за своєю якістю є придатними для проживання основних видів тварин. Найвищий середній розрахунковий (базовий) клас бонітету мисливських угідь у господарстві становить 2,11. З'ясовано, що в угіддях найкращі умови для проживання червонокнижного лося, а найгірші для зайця сірого (2,84 од.), а з урахуванням поправочного коефіцієнта – то відповідно 2,4 та 3,3. Для куниці лісової мисливські угіддя можна вважати непридатними (бонітет становить 3,93).

На території ТОВ МРК «Случ» упродовж 2016-2021 років спостерігається ріст чисельності оленя шляхетного (з 24 до 29 ос.), козулі європейської (з 185 до 238 ос.), бобра річкового (з 95 до 148 ос.), ондатри (з 43 до 70 ос.), лисиці звичайної (з 15 до 19 ос.) у той час як чисельність популяції зайця сірого (з 80 до 64 ос.), кабана дикого (з 45 до 31 ос.) та лося (з 37 до 31 ос.) поступово скорочується, що відбиває загальні тенденції зміни видів теріофауни на півночі Житомирської області.

Для ТОВ МРК «Случ», з огляду на відносно невелику площу мисливських угідь та географічну розділеність егерських обходів доцільним було створення вольєрного комплексу для розведення оленя благородного та кабана дикого.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Атлас природных условий и естественных ресурсов Украинской ССР / Под ред. А. С. Харченка. Москва, 1978. 184 с.
2. Болденков С.В., Панов Г.М. Современное состояние и перспективы воспроизводства бобров в УССР. *Тр. Воронеж. гос. заповедника*. 1975. Вып. 21. Т.1. С. 54–58.
3. Бондаренко В.Д., Чернявський М.В., Хоєцький П.Б., Литвиненко О.М. Засади лісової типології в мисливськогосподарській та біотехнічній діяльності. *Науковий вісник: Лісівницькі дослідження в Україні (VI-і Погребняківські читання)*. Збірник науково-технічних праць. Львів, 2000, вип. 10.4. С. 198-209.
4. Брадїс Є. М., Андрієнко Т.Л. Поліська підпровінція. Геоботанічне районування Української РСР. К., 1977. С. 73–131.
5. Власюк В.П. Кількісна і якісна оцінка мисливських угідь для зайця-русака (*Lepus europaeus* Pall.) в умовах Житомирщини. *Лісове господарство, лісова, паперова і деревообробна промисловість*. 2006. Вип. 31. С. 258-261.
6. Власюк В.П. Просторова динаміка чисельності зайця русака (*Lepus europaeus* Pall.) у мисливських угіддях лісових та лісомисливських господарств Житомирської області. *Вісник ДАУ*. 2007. № 2. С. 238-242.
7. Генсірук С. А. Ліси України : монографія. Львів : Українські технології, 2002. 496 с.
8. Груздев В.В. Экология зайца-русака. Москва: Изд-во МОИП, 1974. 164 с.
9. Домнич В.И., Лебедева Н.И. Состояние нор лисицы обыкновенной (*Vulpes vulpes*) на охраняемых и урбанизированных территориях юго-востока Украины. *Урбанізоване навколишнє середовище: охорона природи та здоров'я людини*. Київ, 1996. С. 185-187.
10. Жила С.М. Сучасний стан популяції вовка в Українському Поліссі. *Вестник зоологии*. 1999. №4-5. С.115-117.

11. Жила С.М. Вовк Центрального Полісся: екологія, моніторинг, менеджмент (методика польових робіт). *Novitates Theriologicae*. 2000. Т.1, випуск 3. С. 10–16.
12. Жила С.М. Рись в Українському Поліссі: стан популяції та поширення. *Вісник Львівського університету. Серія біологічна*. 2002. Вип. 30. С. 90–92.
13. Жила С.М. Вовк, дикі копитні та велика рогата худоба на півночі Житомирщини: вибірковість хижацтва. *Фауна в антропогенному середовищі*. Луганск. 2006. Вип.8. С.160-164. (Серія «Праці теріологічної школи»)
14. Коваленко А.А., Кучер І.О., Солодчук О.В. Чисельність видів мисливської фауни Житомирської області занесених до Червоної книги України. *Стан і майбутнє лісового господарства, деревообробки та землевпорядкування: матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф. здобувачів вищої освіти та молодих вчених (м. Харків. 15-16 листопада 2022 р.)*. Харків, 2022. С. 18.
15. Коваленко А.А. Мисливська фауна ТОВ Мисливсько-рибальський клуб «СЛУЧ». *Проблеми ведення та експлуатації лісових і мисливських ресурсів: матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції присвяченої пам'яті професора А.І. Гузія. (м. Житомир, 12 жовтня 2022 р.)*. Житомир, 2022. С. 34-35.
16. Корнєєв О.П. Заєць-русак на Україні. Київ: Вид-во Київ. держ. ун-ту, 1960. 108 с.
17. Кучер І.О., Солодчук О.В., Коваленко А.А. Рубки головного користування та їх значення для мисливської фауни. *Ліс, наука, молодь: матеріали X Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Житомир, 24 листопада 2022 р.)*. Житомир, 2022. С. 84.
18. Кратюк О. Л., Гулик І.Т. Вплив антропогенних факторів на просторово-часову динаміку та чисельність тетерука у Житомирській області. *Житомиру – 1120 (884-2004): наук. зб. „Велика Волинь“: праці*

Житомирського наук.-краєзнавчого товариства дослідників Волині. Житомир, 2004. Т. 31. С. 450-452.

19. Кратюк О.Л., Романчук С.П. Продуктивність мисливських угідь ТОВ «Мисливсько-рибальський клуб «Случ». *Наукові читання – 2020*. Житомир: ЖНАЕУ, 2020. С. 46-47.

20. Кузякин В.А. Охотничья таксация. Москва: Лесн. пром-сть, 1979. 198 с.

21. Лебедева Н.И. Характеристика динамики численности лисицы обыкновенной (*Vulpes vulpes*) в Украине. *Питання біоіндикації і екології* : тези міжнародної конференції «Питання біоіндикації і екології» (Запоріжжя, 21-24 вересня 1998 р.). Запоріжжя: «Павел», 1998. С. 142.

22. Лісовий кодекс. Лісовий і мисливський журнал. 2006. № 2. С. 1-15.

23. Литвиненко О.М. Метод визначення запасів кормової бази при бонітуванні угідь для представників ряду Оленоподібні. Лісове та мисливське господарство: сучасний стан та перспективи розвитку : зб. статей Міжнар. Наук.-практ. Конф. (м. Житомир, 27-29 листопада 2007 року). Житомир: ПП «Рута», 2007. Т.ІІ. С. 250-257.

24. Малиновский А. В. Бонитировка охотничьих угодий и плотность заселения их фауной. *Лесное хозяйство*. 1975. № 12. С. 12-13.

25. Маринич А. М., Пащенко В. М., Шищенко П. Г. Природа Украинской ССР. Ландшафты и физико-географическое районирование. К. : Наук. думка, 1985. 224 с.

26. Мисливствознавство : [навч. посіб.] / В. Д. Бондаренко, І. В. Делеган, К. А. Татаринів та ін. ; відп. ред. В. Д. Бондаренко. К. : РНМК ВО, 1993. 200 с.

27. Муравйов Ю.В. Планування мисливськогосподарської діяльності як інструмент реалізації екологічної та лісової політик. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2006, т. 16, № 2. С. 38–41.

28. Муравйов Ю.В., Хоєцький П.Б. Аналіз ведення мисливського господарства та шляхи підвищення його ефективності. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2011, т. 21, № 1. С. 23–29.
29. Настанови з упорядкування мисливських угідь. Київ, 2002. 114 с.
30. Панов Г. Ресурси бобра и ондатры на Украине. *Охота и охотничье хозяйство*. 1982. №11. С. 6–7.
31. Панов Г.М. Динаміка ареалів та чисельності напівводяних хутрових звірів в Україні у другій половині ХХ ст. *Вісник Львівського університету. Серія біологічна*. 2002. Вип. 30. С. 119–132.
32. Пархоменко В., Титов Г. Бобры на Украине. *Охота и охотничье хозяйство*. 1959. №6. С. 13–14.
33. Поліському природному заповіднику – 30 років : зб. наук. праць. Житомир, 1999. Випуск №1. 144 с.
34. Про мисливське господарство та полювання : Закон України від 22 лютого 2000 року №1478-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2000, №18, ст 132. (Остання редакція 10.03.2017, підстава - 1832-VIII).
35. Проект організації та розвитку мисливського господарства ТОВ МРК «Случ». Житомир, 2017. 269 с.
36. Раціональне ведення мисливського господарства / Рудишин М.П. та ін. Львів, 1987. 182 с.
37. Стан чисельності тетерука та можливі причини її зміни на півночі Житомирської області / Г. М. Панов, І. С. Легейда, А. М. Полуда [та ін.]. *Беркут*. 2002. Т. 11, вип. 2. С. 173-180.
38. Стихийные метеорологические явления на Украине и в Молдавии : климатическое пособие / под ред. В.Н. Бабиченко. Ленинград: Гидрометеиздат, 1991. 224 с.
39. Татаринов К.А., Владишевський Д.В., Марисова И.В. Лесные птицы, звери и охотоведение. Львов: Вища школа, 1975. 231 с.

40. Турчак Ф. Н., Ткаченко А. А., Шейгас И. Н. Комплексное ведение лесного и охотничьего хозяйства — основа сохранения лесной фауны. *Тез. докл. респ. науч-техн. конф.* Львов, 1986. С. 196-198.
41. Турчак Ф.М., Шейгас І.М., Ткаченко О.О. Рекомендації і визначення фактичної оптимальної кількості копитних у Поліссі України. *Збірник рекомендацій з лісового господарства та захисного лісорозведення.* Харків, 1993. С. 37-73.
42. Шарлемань Н.В. Бобр на Украине. *Природа.* 1949. № 3. С. 73–75.
43. Шеляг О.П. Особливості поширення бобра європейського (*Castor fiber* L.) в Україні. *Аспекти сталого розвитку лісового, сільського, водного та енергетичного господарств зони Полісся України* : матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (08 квітня 2021 р., м. Житомир). Житомир : ЖАТК, 2021. С. 139–140.
44. Шквиря М.Г., Шевченко Л.С. Рись. *Червона книга України. Тваринний світ.* Київ : Глобалконсалтинг, 2009. С. 546.
45. Юргенсон П. О кормовой емкости угодий. *Охота и охотничье хозяйство.* 1969. №6. С. 22-23.